

7206
454948

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»

І. А. Бурак, С. С. Мароз, П. А. Міхайлаў,
М. С. Ржавуцкал, Н. У. Чайка

СІНТАКСІС

сучаснай беларускай літаратурнай мовы:

Практыкум

*Данушчана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь
у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў
філалагічных спецыяльнасцей устаноў, якія
забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі*

Мінск 2005

Нацыянальная
бібліятэка
Беларусі

УДК [81'367:811.161.3](075.8)

ББК 81.2(4Бел)–2

Б912

Друкуеша па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ

Навуковы рэдактар кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ І. Л. Бурак

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі В. П. Русак;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры філалогіі і журналістыкі Інстытута сучасных ведаў Т. П. Бандарэнка;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы БДУ Т. Р. Рамза

Бурак, І. Л. [і інш.]

Б912 Сінтаксіс сучаснай беларускай літаратурнай мовы : практыкум : вучэб. дапам. / І. Л. Бурак, С. С. Мароз, П. А. Міхайлаў, М. С. Ржавуцкая, Н. У. Чайка; навук. рэд. І. Л. Бурак. – Мн.: БДПУ, 2005. – 187 с. ISBN 985-501-025-6.

У дапаможніку змешчаны матэрыял для практычных заняткаў, а таксама для правядзення самастойнай кантралюемай працы студэнтаў па раздзеле «Сінтаксіс і пунктуацыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы» на філалагічных факультэтах вышэйшых навучальных устаноў Беларусі. Складзены ў адпаведнасці з існуючай вучэбнай праграмай.

Адрасуецца студэнтам філалагічных факультэтаў універсітэтаў, можа быць выкарыстаны настаўнікамі і навучэнцамі гімназіі, ліцэяў і агульнаадукацыйных школ.

УДК [81'367:811.161.3](075.8)

ББК 81.2(4Бел)–2

© Бурак, І. Л. [і інш.], 2005

© БДПУ, 2005

ISBN 985-501-025-6

ПРАДМОВА

У дапаможніку змешчаны фактычны матэрыял, прызначаны для практычных заняткаў па раздзеле «Сінтаксіс і пунктуацыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы», якія праводзяцца са студэнтамі філалагічных спецыяльнасцей навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь. Да кожнай асобнай тэмы прапануюцца разнастайныя заданні і практыкаванні, якія дапамогуць студэнтам больш глыбока асэнсаваць тэарэтычны матэрыял, удасканаліць умовы і навыкі прымянення набутых тэарэтычных ведаў на канкрэтным ілюстрацыйным матэрыяле, развіць здольнасці самастойнага аналізу моўных з'яў і дасканалы авалодаць нормамі літаратурнай мовы, павысіць пунктуацыйную пісьменнасць. У залежнасці ад мэты і задач заняткаў, а таксама ўзроўню тэарэтычнай падрыхтоўкі студэнтаў выкладчык можа ўнесці пэўныя карэктывы ў прапанаваныя заданні да практыкаванняў, каб максімальна актывізаваць увагу студэнтаў і тым самым садзейнічаць свядомаму і трываламу засваенню імі тэарэтычнага матэрыялу. Усе заданні і практыкаванні падрыхтаваны ў адпаведнасці з патрабаваннямі дзеючай тыпавай вучэбнай праграмы «Сучасная беларуская літаратурная мова».

У кожнай тэме пасля практыкаванняў падаецца кантрольная праца, якая змяшчае два ідэнтычныя па змесце і ступені складанасці варыянты і можа прапаноўвацца студэнтам для выканання як у час заняткаў, так і пры самападрыхтоўцы.

Ілюстрацыйны матэрыял па разнастайных тэарэтычных пытаннях сінтаксісу сучаснай беларускай мовы падабраны з лепшых твораў беларускай мастацкай, навуковай і публіцыстычнай літаратуры. Прымаючы пад увагу існуючую моўную сітуацыю ў Рэспубліцы Беларусь, а таксама высокую навукова-метадычную вартасць такіх практыкаванняў, у дапаможнік уключаны заданні на пераклад асобных словазлучэнняў, сказаў і звязных тэкстаў з рускай мовы на беларускую, што дазволіць студэнтам глыбей і больш асэнсавана ўсвядоміць спецыфічныя асаблівасці граматычнай сістэмы абедзвюх моў.

БЯЗЛУЧНИКАВЫЯ СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ

149. Растлумачце настанойку знакаў прытынку ў складаных бязлучнікавых сказах. Вызначце характар адносін паміж прэдыкатывымі часткамі (з аднатыпнымі часткамі, з разнатыпнымі часткамі).

1. Васіль успомніў: завуць яго Мікалай Мікалаевіч (І. Навуменка). 2. Па небе хадзілі хмары; ужо церусіў ля закапцелых фабрычных комінаў дробны дожджык (М. Гарэцкі). 3. Гвардыян стаяў сярод хаты: Галілей і не думаў запрашаць яго сесці (М. Зарэцкі). 4. Зірнуўшы на мех, Таццяна згледзела: зверху ляжыць белая цынкавая скрынка ад патронаў (І. Пташнікаў). 5. Іду і дзіўлюся: ні крыгуды, ні гора – пад сонцам шчасліва жыццё расцвітае (М. Калачынскі). 6. Адно нас хвалюе сёння: краіна яшчэ ў агні (К. Кірэнка). 7. Сіняя ноч стаяла каля дзеравяных сцен; вільготны снег паволі падаў на белую землю (К. Чорны). 8. У 1560 годзе ў Нясвіжы была заснавана друкарня, там выдаваліся творы Сымона Буднага і іншых філосафаў (К. Я. Шышыгіна-Патоцкая). 9. На шэрую прамерзлую зямлю бязгучна і густа сыплецца першы снег: ён, белы і лёгкі, ціха кладзецца на стрэхі, двары і загоны (Я. Брыль). 10. Агееў зразумеў: гэта не проста расказ, а споведзь слакутаванага чалавека, рэквіем па жыцці (В. Быкаў). 11. Наступны дзень быў звычайным шэрым днём – яны часта бываюць увосень на Беларусі (У. Караткевіч). 12. З кожнай хвілінай Курані ўсё больш поўніліся людскімі галасамі, людскімі духам: на адным двары маці клікала сына, на другім плакала, жалілася не ў час разбуджанае дзіця (І. Мележ). 13. Апусцілася вясна на зямельку – за выганам на мяжы кветка расцвіла (З.Бядуля). 14. Прыехаўшы да места, Пятрусь выпраг каня, агледзеўся: усё навокал было застаўлена вазамі (Якуб Колас). 15. То не кветкі на бэзе нам шчасцем зардзелі – у нарачанскіх лясах верасы зацвіталі (П. Пестрак).

150. Запішыце складаныя бязлучнікавыя сказы з аднатыпнымі часткамі. Расставіце патрэбныя знакі прытынку. Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз выдзеленых сказаў.

1. На конях сядзелі майклівыя коннікі балотныя агні каціліся наперадзе дзікага палявання караля Стаха якраз праз дрыгву (У. Караткевіч). 2. Хадзіў я па хаце да раніцы золкай таполі за хатай шапталіся з ветрам. Я думаў пра шчасце я шчасця вытокі шукаў нібы скарбы ў няведаных нетрах (М. Калачынскі). 3. Ужо скрозь развіднела дзесьці за магутнай сцяной дрэў узыходзіла нябачнае дагэтуль сонца нетапаная трава ля абрыву матава серабрылася ў расе не надта тугая парусіна яго палаткі правісла набрыняўшы роснай вільгацю (В. Быкаў). 4. Стаяць паабাপал заасфальтаванай дарогі старасвецкія крытыя сатомай хаты на дварах агародах узвышаюцца вялізныя разгалістыя грушы-дзічкі гуляюць у дварах малыя (І. Навуменка). 5. Босень. **На клёне ўжо амаль што няма лісця бяроза ж яшчэ ўсё каляша ад ветрыку доўгімі залацістымі косамі** (Я. Брыль). 6. На думку некаторых даследчыкаў Нясвіж узнік на адным з вядомых гандлёвых шляхоў аб гэтым сведчаць шматлікія запырны на рацэ Ушы (К. Я. Шышыгіна-Патоцкая). 7. Пяць дзён сраццалі сонца дарогі чорныя з жоўтымі адценнямі гліны пахлі вільгацю дасля дажджоў (К. Чорны). 8. Залатымі зарніцамі наша доля яшчэ запалае сіл салдацкіх крыніцаю стала ты для мяне, дарагая (К. Кірэнка). 9. Вёска тулілася ля берага вострава платы агародаў дзе-нідзе забягалі на куп'ё ўзболатка (І. Мележ). 10. Дубатоўк кінуў позірк у мой бок вельмі выразны і шматзначны позірк мой твар не выразіў нічога (У. Караткевіч).

151. Запішыце сказы, расставіце патрэбныя знакі прытынку. Вызначце, якія сінтаксічныя адносіны выражаюцца паміж часткамі складанага бязлучнікавага сказа з разнатыпнымі часткамі (другая частка раскрывае або паясняе змест першай, змяшчае вывад, абагульненне ці прычыну, нечаканую або хуткую змену падзей і інш.).

1. Не змаўляючыся ўзялі яны кожны сабе абавязак і глядзелі яго Ганна здымала накіп з вады сачыла за кацялком Васіль падкладваў дровы ў вогнішча (І. Мележ). 2. Абдзіраловіч бачыў сонейка схавалася зямлю спакваля спавівае вечар (М. Гарэцкі). 3. Вера Засуліч не здзівілася прыходу Карызны яна прывыкла ўжо да частых ягоных

візітаў (М. Зарэцкі). 4. Прыйшла восень лясы зжаўцелі ў хмурнасіці сініх дзён маўчалі шырыліся празрыстыя алеі поле сумавала пад густымі вятрамі пашарэла ралля узрунела жыта (К. Чорны). 5. Вуліца маленства... Не пазнаць нізашто яе ўсюды змены правяды пад стрэхамі звяняць гушкаецца сонца на антэнах (М. Калачынскі). 6. Гэта было сапраўднае дзіва нябачаны цуд два чалавекі ў старажытных вопратках стваралі перад намі гэтую казку (У. Караткевіч). 7. Я з трэскам адчыніў акно халоднае паветра лінула ў пакой (І. Навуменка). 8. Высунуўшы галаву я глядзеў на ўсе бакі нікога! (У. Караткевіч). 9. Салдаты ўгледзеліся ў прыцемак наперадзе ў лагчынцы віднелася вёска (В. Быкаў). 10. У апошнія гады Нёман задумаў новую штуку ў канцы сяла ён пачаў рабіць заварот пракладаць новую дарогу адразаючы шырокую луку да сяла (Якуб Колас). 11. Паглядзелі сяляне на мяжу і адразу замерлі ўся лука была адрэзана да скарбу (Якуб Колас). 12. Сяляне заканчваюць працу ў полі пастухі са сваімі «выхаванцамі» вяртаюцца ў вёску сонца павольна сплывае за лес на вёску апускаецца спакойны летні вечар (К. Чорны). 13. Рассыпаў нехта на небе кошык з каралямі усё неба адразу засвяцілася зорчакмі (З. Бядуля). 14. У вёску ісці было нельга там маглі чакаць іх немцы (В. Быкаў). 15. Рыбак ледзь высунуўся з-за сцірты раптам цішыню скалыхнуў выбух снарада (В. Быкаў).

152. Перабудуйце сказы так, каб яны набылі бяззлучнікавую сувязь. Расстаўце знакі прыпынку ў адпаведнасці з сэнсавыя-граматычнымі адносінамі паміж часткамі складаных сказаў.

Узор: *Калі прыходзіць раніца ў вёску, то ўсе спяшаюцца ў поле (Б. Сачанка). Прыходзіць раніца ў вёску – усе спяшаюцца ў поле.*

1. Замак наш вельмі халодны, бо продкі забаранялі рабіць у ім печкі (У. Караткевіч). 2. Сотнікаў дакладна ведаў, што трэба абыходзіць вёску за вярсту (В. Быкаў). 3. Ганна заўважыла, што за клопатным роздумам пра яе таілася ў бацьку ганалі а-з-даволеная думка (І. Мележ). 4. Летам у лесе заўсёды многа я ад, а ў лузе краскі цвітуць прыгожыя (Я. Брыль). 5. Доўга шукаў хлопец лясную вёсачку, ды так ён нічога і не знайшоў (Якуб Колас). 6. Зірнуў Васіль на палянку, а грыбоў як насыпана! (І. Навуменка). 7. Не паспела маладзіца і вохнуць, а кошык ужо быў перавернуты ўверх дном (З. Бядуля). 8. На даляглядзе сінелі лясы, і новае жыццё красавала на месцы старой вёскі і хутароў (К. Чорны). 9. Ваця Браніславец добра

ведаў, што пачуцці – гэта каханне (К. Чорны). 10. Дзяўчына позна прыйшла дахаты, бо яна дапамагала бацьку малоць жыта (Я. Брыль). 11. Прышоў жнівень, і напайлі зямлю спорныя дажджы (К. Чорны). 12. Ганна нічога не адказала бацьку, заўважыла, што з хаты выбегла мачыха, подбегам, рапуча рушыла да іх (І. Мележ). 13. Не паспеў салдат схавацца ў траншэі, як воддаль пачуліся выбухі (В. Быкаў). 14. Выбліснула сонейка, і ўвесь свет патануў у залатым святле (З. Бядуля). 15. Калі прыйшло на гэтую зямлю дзікае паляванне караля Стаха, то людзі пачалі ўсё што было ў іх (У. Караткевіч).

153. Запішыце складаныя сказы, расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце граматычныя асновы ў сказах. Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз першых трох сказаў.

1. Канчалася ноч затуманены, клапатлівы і заклапочаны з'яўляўся дзень (К. Чорны). 2. Грыміць на карэннях цяжка мігцяцца стаяць ветравыя ступы бягуць лясы гаі мяняюцца палі расцілацца шырокія лугі блішчаць азёры срэбрам пераліваюцца рэкі золатам рассыпаюцца песні (Якуб Колас). 3. Ранак і на самой спрэчце быў цудоўны за хмарами ўгадвалася блізкае сонца (У. Караткевіч). 4. Ганна думала балела душой як багата бяды выпадае чалавеку за іншы крок (І. Мележ). 5. У лесе пачуліся прыглушаныя галасы пусціць людзі ладзіліся ісці ў вёску (В. Быкаў). 6. Выглянула яркае студзенскае сонца уся зямля заіскрылася мноствам брыльянтаў (Я. Брыль). 7. Досвіткам пайшоў дождж раніца спазнілася (Я. Брыль). 8. Неба завалаклося тучамі раптам апанаваў Абдзіраловіча сум сярод смутнай імглы восені на нядрогкіх калёсах (М. Гарэцкі). 11. Карызну разбудзіў асцярожны бразгат дзвярэй нехта пэўна гаспадар выйшаў з хаты на двор (М. Зарэцкі). 12. Агееў не паспеў яшчэ сабрацца з думкамі раптам у сенцах пачуліся галасы паліцаў (В. Быкаў). 13. Усё навокал было знаёмае і звычайнае даверліва шапцелі грушы дрымотна чарнелі на могілках кусты вербаў і акацый шарэў ледзь відны ў цемры туман на балоце (І. Мележ). 14. Я ўбачыў паляванне разгарнулася пасля сабралася ў натоўп бязладны імклівы і пачало зварочваць (У. Караткевіч). 15. Доўга не мог заснуць Міхалка ў суботу вечарам перад Сёмухай заўтра досвіткам выбіраецца ён у дарогу (Якуб Колас). 16. Вечер сціх у вёсцы зноў стала спакойна і ціха (К. Чорны).

154. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце складаныя бяззлучнікавыя сказы. Пабудуйце іх схемы.

Я удвоил шаг, чтобы скорее дойти до мельницы. В воздухе чувствовалась уже свежесть: она свидетельствовала о приближении к Оке. Дорога начинала опускаться – бока долины понижались, расходились амфитеатром и сглаживались с дальней местностью. Немного погодя на огненном, постепенно бледнеющем небе обозначилась фиолетовая, слегка зарумяненная линия горизонта; ещё несколько шагов вперёд – передо мной распростиралась серебристая Ока. Следом за Окой выступили луга с красивым заворотом Волги; ближе всего, почти под ногами, возносились неправильные тёмные кустарники; кое-где сквозь сучья проглядывало багровое небо; тут же, между стволами деревьев, чернела плотина; на одном конце её рисовался причудливый профиль мельницы с амбаром, спуском для воды и колёсами; на боку лежала опрокинутая лодка. Деревья, освещённые огненно-яркими лучами солнца, плотина с шестами, мельница – всё полностью отражалось в широком сверкающем пруде; на поверхности его, гладкой, как розовое зеркало, играла рыба. Окрестность между тем темнела – в ясном небе начинали зажигаться звёзды. До слуха доносились какие-то неясные, замирающие звуки – наконец всё смолкло и окуталось тенью. В окне мельницы мелькнул огонёк и заиграл в воде вместе со звёздами.

Минуту спустя я стоял на плотине и бросал прощальный взгляд на засыпающую долину.

Д. В. Григорович. Деревья

155. Запішыце тэкст. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэсліце бяззлучнікавыя сказы. Вызначце характар адносін паміж часткамі складаных бяззлучнікавых сказаў (адна тыпныя ці разна тыпныя). Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз выдзеленага сказа.

Ишла пара якая заўсёды хвалявала Апейку восень. Ён заўважыў яе падступ здаля са жніўня калі сонца яшчэ падымалася высока і ад гарачыні іншымі днямі аж млелі дрэвы бабкі недажатыя палосы агароды за платамі.

Подступ восені радаваў добрым надвор'ем палі дружна пусцелі зелянелі толькі палосы з бульбаю. Дарогі былі поўныя працоўнага руху усюды рыпелі вазы ехалі да сяла па загуменных дарогах. Не толькі ў халаднаватых гумнах а і на гарачых прыгуменнях пахла

жытам аўсом ячменем там і тут рады снапоў пры сценах аздаблялі чорныя гумны як паясы снапы сушылі. Восень далічвала летні плён...

Восень пакуль не прыдумаеш лепшай. Золата не восень. Дні сонечныя лагодныя неяк надзіва чыстыя усё навокал у ласкавай дзівоснай яснасці. Усё агорнута млявым велічным спакоем белаватае неба далёкія і блізкія трава пры дарогах. Усім гэтым восень як бы кажа я папрацавала нямала намарылася за вясну ды лета вось і хачу адпачыць.

У гэтым асеннім спакоі стаяць пагодныя дні чыстыя і вельмі ціхія. Усюды плавае «бабін» лета, ім абчапляны рудыя кусты бульбоўніку трава пры дарогах. І спакойная мудрая журлівасць над усім. Усюды пахне дымамі на полі паляць бацвінне і пякуць бульбу. **Малыя радуюцца пачынаць бульбе старэйшыя грэюцца каля вогнішча зямля ўжо не ледзяная стынуць рукі.** Днём яшчэ цёпла ночы ж сырыя халодныя ранкам на бульбоўніку на траве белыя махры інею.

І. Мележ. Подых навальніцы

Калі з'явіцца праца

1. Выпішыце спачатку складаныя бяззлучнікавыя сказы з адна тыпнымі часткамі, потым з разна тыпнымі. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку.

2. Письмова ўкажыце характар сэнсава-граматычных адносін паміж часткамі складаных бяззлучнікавых сказаў.

3. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце ў сваім перакладзе бяззлучнікавыя сказы аднароднага саставу прамой лініяй, а неаднароднага – хвалістай лініяй. Пранумаруйце складаныя бяззлучнікавыя сказы, пісьмова ўкажыце характар сэнсава-граматычных адносін паміж іх часткамі.

4. Запішыце тэкст. Расстаўце патрэбныя знакі прыпынку.

5. Падкрэсліце граматычныя асновы ў складаных бяззлучнікавых сказах. Пабудуйце іх схемы. Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз выдзеленага сказа.

Варыянт I

Заданні 1–2

1. Уздоўж па абрыве трэба было спусціцца ўніз да дарогі там Агеева чакала пакінутая ўчора работа падкапаны але яшчэ грувацкі бугор зямлі ўперамешку з будаўнічым смеццем (В. Быкаў). 2. Я ехаў

з горада ў самы глухі куток губерні на наёмным вазку мая экспедыцыя яшчэ працягвалася (У. Караткевіч). 3. Уся раўніна была заліта чырвонымі промнямі сонца птушкі ўжо пахаваліся на ноч памалу сцішвалася вёска надыходзіў чэрвеньскі вечар (Я. Сіпакоў). 4. Ваця надзеў шапку і стаў глядзець у вакно раптам усё мацней і мацней цягнула яго вясновая ноч вільготная гарадская цесная прытульная (К. Чорны). 5. Поле жыло ўжо іншым настроем ціхай шчымлівай журбою журба гэта ішла ад блізкага надыходу восені (І. Мележ). 6. Лес стаіць у перадасенняй млявасці усё ў ім ціха і спакойна (І. Навуменка). 7. Вандруючы па імхах Васіль пачаў натрапляць на баравікі яны былі відаць здалёк выгляд мелі адметны з бурымі контурамі моцнымі цвёрдымі ножкамі (І. Навуменка). 8. Глыбокае прыволле кар'ера ўсё ляжала ў стылым цяні на яго перакопаным дне горбілася куча зямлі месяц назад ссунутая туды бульдозерам (В. Быкаў). 9. Старажытных партрэтаў было больш за шэсцьдзесят гэта я заўважыў адразу (У. Караткевіч). 10. Не паспеў чалавек спешыцца на вуліцы паказаліся трое (Я. Брыль). 11. Хвойныя лясы былі зялёнымі і маладымі нават у старасці сваёй іх бяскрайнасць поўніла чалавека спакоюм і ціхай воляй (К. Чорны). 12. Ганна неспадзеўкі здрыганулася паўз плот хтосьці ішоў (І. Мележ).

Заданне 3

Если кому из вас, дорогие друзья, приходилось хотя бы раз бывать на Полесье, то вы не могли не обратить внимание, сколько здесь журавлиных гнёзд! Они и на крышах деревенских домов и сараев, и на разных, чаще всего старых сломанных бурей, деревьях, и на телефонных столбах, и даже на высоковольтных опорах. Любят люди эту птицу: облюбует она себе место для гнезда на чьей либо крыше – полешуки это считают счастливым предзнаменованием. Нередко полешуки приходят на помощь аисту: срезают на растущем во дворе дереве боковое ответвление и закрепляют на нём старое колесо или отслужившую свой век деревянную борону – основание для гнезда. Птица замечает заботу людей и на деревянном фундаменте возводит свой дом, люди привыкают к аистам, радуются каждому их возвращению из далёких стран и с грустью провожают в дальний путь. Прилетели аисты – пришла настоящая весна с её яркими солнечными днями и тёплыми ночами. После зимней скованности полной грудью дышит земля. Смело езжай в поле, бросай под-

готовленные зёрна в согретую землю – она отплатит тебе богатым урожаем.

М. Полешук. Охотничьими тропами

Заданні 4–5

Было зусім цёмна за прыштгораным акном ляжала летняя ноч. Аднекуль здалёк з ускраіны пасёлка далятаў ледзь чутны сабачы брэх наогул было маркотна і ціха. Не ўзабаве аднак у гэтай душнай гнятлівай цішы Агееў улавіў зямельны гукі рухавіка яны спярша ўстрывожылі яго а потым жадаючы м'ратворнасцю ляглі на яго душу. Агееў зразумеў гэта бульдозеры. Яны працавалі і ноччу закопвалі кар'ер – кар'ер яго памяці раўнялі абрывы ягоных трывог, выбоіны яго памылак назаўжды шчыра рчы іх з ягонага жыцця і яго перабольшанага ўяўлення. Зцяўшы дыханне Агееў услухаўся ў захлэбісты грукат дызеляў раптам яму зрабілася няцярпина шкада чагосьці пакінутага там у бязваютным мінулым. Можна сябе і сваёй ваеннай маладосці, можна расстраляных таварышаў. Агееў шкадаваў аб непамерных людскіх пакутах яны ніколі не мінаюць бяследна. **Навучаны жыццём Агееў ужо разумее за ўсё трэба плаціць – за добрае і за келскае.** Але плоціць канечне ж той хто менш за ўсё вінаваты хто не разлічвае на выгоду. У свой час Агееў заплаціў Марыяй і бгў бясплатна пакараны яна была паслана яму для шчасця а не для збаўлення.

В. Быкаў. Кар'ер

Варыянт II

Заданні 1–2

1. Цэнтр мястэчка зусім страціў свой колішні выгляд белая кірмашовая плошча распрасціралася да самай царкоўнай агароджы з другога боку яе вырас трохпавярховы будынак райкома трошкі далей у пачатку вуліцы высіўся гмах універмага побач прыткнуўся невялікі скверык з маладых прыгожых дрэўцаў (В. Быкаў). 2. Гаспадыня адчыніла дзверы сонечны свет азарыў вокны з каляровымі шкельцамі (У. Караткевіч). 3. Не паспеў Агееў згатаваць сабе снядак сонца ўжо паднялася высока (В. Быкаў). 4. Размашыстаю прытульнасцю поўнілася зямля яна радасна чакала кіпучых удараў дажджавое вады (К. Чорны). 5. Вясна. Асядае чарнее снег пераліваюцца сонечнымі зайчыкамі ручаіны сохне пахучая красавіцкая зямля

(І. Мележ). 6. У шатах бяроз прабіваецца жоўты ліст асіна як бы пачынае прымяраць залаціста-вогненны ўбор яркія чырвоныя нізкі навесіла на сябе арабіна (І. Навуменка). 7. Сонца даўно ўжо ўзышло птушкі яшчэ маўчалі ў ранішнім спакоі (Я. Брыль). 8. Прышла вясна расцвілі пралескі на ўзлесках (Б. Сачанка). 9. Яшчэ раз мільганула ў Васіля думка ён мог бы не выязджаць з мястэчка і працаваць у рамонтнай брыгадзе хадзіць зведанымі сцежкамі ў прыгожым бары заросшым мяккімі сярэбранымі мхамі (І. Навуменка). 10. Ішоў жнівень дні пльылі спякотныя неба глыбілася нязмерна глыбокае неабсяжнае сонца зіхацела іскрыстым кругам (І. Мележ). 11. Думаючы пра Марыю ў бяссонныя ночы Агееў непазбежна апынаўся ў тупіку шматлікія спробы яго што-небудзь даведацца з дапамогай архіваў заканчваліся няўданнымі адказамі (В. Быкаў). 12. Раман ведаў пра паляванне і рыхтаваўся ён забяспечыць дзяўчыне хоць мізэрны але даход знайшоў загадзя апекуноў склаў заповіт (У. Караткевіч).

Заданне 3

Мы часто видим, как с печальным прощальным курлыканьем отлетают стаи аистов. Мне даже посчастливилось наблюдать их предотлётное вече.

Было это в конце августа, мы возвращались с охоты. И вдруг увидели просторную поляну в стороне дороги, всю заполненную аистами: их здесь находилось несколько сот. Такого количества аистов вместе я ещё никогда не видел. Мы, крадучись за большими деревьями, незаметно приблизились к поляне и начали наблюдать. Аисты заполнили всю поляну, некоторые из них даже сидели на деревьях. Птицы располагались полукругом – середина поляны была свободной.

Вдруг с одного конца поляны, будто на спортивных соревнованиях, взмахивая крыльями, но не взлетая, быстро побежали два аиста! На середине поляны они описали полукруг в разные стороны и примкнули к стоявшим по бокам своим собратьям – тут же вместо них на середину поляны выскочило несколько других аистов. То запрокидывая голову на спину, то опуская её вниз, с громким клёкотом они начали ходить друг перед дружкой.

Я долго любовался этой картиной и думал: аисты эти очень похожи на полешуков. Птицы также любят свой край и с тоской расстаются с ним на зиму.

М. Полешук. Охотничьими тропами

Заданні 4–5

Мне давалося некаторы час ісці праз невысокі вельмі вільготны лясок за Волатавай прорвай нарэшце я выбіўся на сцежку зарослую і вузкую. Паабапал яе стаялі амаль абляцелья асіны сярод іх чырво-нага масіву плямамі выдзяляліся жоўтыя бярозы і амаль зялёныя яшчэ дубы. Сцежка спусцілася ў яр там бег ручай з карычневай, як густы чай, вадою. Берагі ручайны былі зялёнымі і мяккімі ад імхоў такія самыя зялёныя масты з бураломных дрэў злучалі іх.

За ярам лес зрабіўся зусім густым і сцежка знікала ў непразным гушчары яе акружалі джунглі з малініку сухой крапівы ажыны дудніку. Хмель бег на дрэвы як зялёнае полымя абкручваў іх выдзіраўся на волю і пэлымі снапамі завісаў адтуль. **Неўзабаве з'явіліся першыя адзнакі жыцця: раскішавалі кусты здзічэлага бэзу сярод дрэў буялі снапы дзялоў, ірку гэтага вечнага спадарожніка чалавека.** Хутка бэз стаў густым я ледзь прабіўся цераз яго на невялікую паляну. На паляне стаяў дом надзейна схаваны ад людскога вока.

У. Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха

Заданні 3–4

Калі ж асення навіны
 Змянялі сад, калі з бяроз
 Рваў лісце вецер, а мароз,
 Наліўшы ягады рабіны,
 Траву губіў, а мы нагой
 Узрывалі прэлых лісцяў слой;
 Калі патроху чырванелі
 Чаромха, ліпа, стройны клён,
 А гнёзды змрочныя варон
 Між голага галля чарнелі,
 І грозны вечара пажар
 Пылаў між бура-шызых хмар;
 Калі асенні вецер дзіка
 Стагнаў і глуха па начах
 Грымеў у наш жалезны дах,—
 Тады да лета Вераніка
 Ад нас знікала ў інстытут
 І не будзіла згадак тут.

М. Багдановіч

Заданне 5

У всякого есть свой задор у одного задор обратился на борзых собак; другому кажется что он сильный любитель музыки и удивительно чувствует все глубокие места в ней третий мастер лих и победать четвертый сыграть роль хоть одним вершком повыше той которая ему назначена пятый, с желанием более ограниченным спит и грезит о том как бы пройтись на гулянье с флигелем адъютантом напоказ своим приятелям знакомым и даже незнакомым местой уже одарен такою рукою которая чувствует желание сверхъестественное заломить угол какому-нибудь бубновому тузу или двойке тогда как рука седьмого так и лезет произвести где-нибудь порядок подбраться поближе к личности станционного смотрителя или ямщиков,— словом у всякого есть свое но у Манилова ничего не было.

Н. В. Гоголь. Мертвые души

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
СЛОВАЗЛУЧЭННЕ	5
СКАЗ	17
ГАЛОЎНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА	27
ДАДАНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА	35
АДНАСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ	43
НЯПОЎНЫЯ СКАЗЫ	52
АДНАРОДНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА	59
АДАСОБЛЕНЬ Я ЧЛЕНЫ СКАЗА	69
ПАРАЎНАЛЬНЫЯ ЗВАРОТЫ	89
ЗВАРОТА	101
ГЛІБЧНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ	108
УСТАЎНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ	117
СКЛАДАНАЗЛУЧАННЯ СКАЗЫ	124
СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ	133
БЯЗЗЛУЧНІКАВЫЯ СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ	150
СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ З РОЗНЫМІ ВІДАМІ СУВЯЗІ	160
ПРОСТАЯ, УСКΟΣНАЯ І НЯЎЛАСНА-ПРОСТАЯ МОВА	169
СКЛАДАНАЕ СІНТАКСІЧНАЕ ЦЭЛАЕ (ЗВЫЦФРАЗАВАЕ АДЗІНСТВА). ПЕРЫЯД. АБЗАЦ	176